

RECENZIJOS

Letas Palmaitis, **Įmintos tūkstantmečio mįslės**. Šventasis Brunonas Bonifacas, senovės baltai ir Lietuvos pasienis, Kaunas: Kalendorius, 2009, 190 p.

Puošnus leidinys: geras popierius, puikūs šriftai, išpūdingos iliustracijos. Knygą sudaro Pratarinė, keturi pagrindiniai skyriai, Išvados ir Priedai.

Pratarinėje (p. 5–8) trumpai aptariama Lietuvos vardo paminėjimo tūkstantmečio reikšmė ir kiti įvadiniai dalykai. Pažymėtina autoriaus mintis, kad *Žinia apie šv. Brunono mirtį dar nieko nepasako apie ano meto Lietuvos valstybingumą. Pats faktas, kad šis paminėjimas buvo pirmasis, rodo, kad būta tik valstybingumo užuomazgų* (p. 5). Su tuo reikia sutikti, juoba kad kai kurie istorikai pernelyg sureikšmina Lietuvos vardo paminėjimo siejimą su ano meto Lietuvos tariamu valstybingumu. Reikia pritarti ir autoriaus blaiviam požiūriui į krikščionybės teigiamą istorinį vaidmenį, neteisingų kaltinimų krikščionybei atmetimui.

Pirmajame skyriuje, pavadintame *Šventasis Brunonas iš Kverfurto* (p. 11–40), nurodomi šv. Brunono biografijos šaltiniai ir pateikiamas nuoseklus, šaltiniais paremtas, jo gyvenimo ir darbų aprašymas. Didelį interpus (p. 20–27) sudaro Brunono laiškas (ir jo vertimas) Romos/ Vokietijos

imperatoriumi Henrikui II, kuriuo 1008 m. būsiamasis šventasis nesėkmingai bandė įtikinti Henriką II sudaryti taiką su Lenkijos karaliumi Boleslovu Narsiuoju (kovojo dvi krikščioniškos šalys!). Po to detaliai aprašoma paskutinioji šv. Brunono misija ir jo žūtis.

Baltistus labiausiai domina šiame skyriuje (ir kituose) asmenvardžiai *Netimeras* ir *Zebedenas*. Knygos autorius neabejoja, kad tai vakarų baltų (prūsų) asmenvardžiai, o ne rytų baltiški (lietuviški), kaip manė kai kurie istorikai (Gudavičius 1983, 80; 1996, 121), iš kalbininkų, rodos, tik Bronys Savukynas (Savukynas 1999). Šiuo klausimu Palmaitis jau nebediskutuoja. Tai dar 2000 metais padarė šios recenzijos autorius (Zinkevičius 2000, 14).

Dvikamienio asmenvardžio *Netimeras* pirmąjį dėmenį *Neti-* Palmaitis pagrįstai kildina iš *Nauti-* (plg. Zinkevičius 2000, 14; 2004, 101) ir sieja su prūsų *nautei* ‘bėdai’. Tačiau antrojo dėmens *-mer(as)* kildinimas iš skandinavų *-mær, -mar* kelia abejonių, nes šis dėmuo gali būti savas, baltiškas. Jis turimas lietuvių antroponimijoje, pvz., *Reĩ-meras, Ró-meras, Šált-meras, Zũ-meras...* ir *Mér-kelas, Mér-linas, Mér-žinas*, taip pat *Merỹs, Meriõnis, Mereikis* ir kt. Siejama su *mer-ėti* ‘merdėti’. *Netimerą* Palmaitis vadina skandinavizuotu skalvių *vikingu/*

vingiu (p. 61), bet toks traktavimas irgi kelia abejonių.

Abejonių kelia ir Palmaičio vartojama šio asmenvardžio (kaip ir *Zebedeno*) forma su galūne *-is* (*Netimeris/ Nautimeris*) vietoj senesnės baltiškos galūnės *-as* (*Netimeras/ Nautimeras*), kurią rodo dvikamienių asmenvardžių istorinė analizė, atlikta šios recenzijos autoriaus, rengiančio spaudai veikalą *Lietuvių asmenvardžiai*. Dvikamieniai asmenvardžiai su galūne *-is* dabar plinta ir lietuvių kalboje. Jie yra, žinoma, antriniai, stimuliuojami atitinkamų sudurtinių bendrinių žodžių. Taigi galūnė *-is* greičiausiai nėra atsiradusi iš *-as* taip, kaip linkęs manyti Palmaitis (p. 78t.). Bet mes nežinome, kiek galūnės *-is* plitimas buvo anuomet palietęs prūsų antroponomiją. Ne mažesnių abejonių kelia jungiamojo balsio *-i-* kirčiavimas: Palmaitis kirčiuoja *Netimeris/ Nautimeris*. Dvikamienių asmenvardžių analizė rodo, kad iš seno buvo vyraujantis pirmojo dėmens – jo šaknies, o ne jungiamojo balsio, kirtis. Taigi turėjo būti kirčiuojamas dėmuo *Net-/ Naut-*. Kitokie kirčiavimo variantai, tarp jų ir jungiamojo balsio, greičiausiai yra antriniai ir, matyt, vėlesni. Kaip prūsai kirčiavo *Netimero* vardą, mes iš tikrųjų nežinome. Šaltinyje rašymas *Nethimer* anaip tol nerodo, kad buvo kirčiuojamas *i*, kaip mano Palmaitis (p. 91).

Ne aiškesnis asmenvardis *Zebedenas*. Kadangi senovėje kilmingieji daugiausia vadinosi dvikamieniais asmenvardžiais, tai manytina, jog ne išimtis ir *Zebedeno* vardas (Zinkevičius 2009). Pirmasis šio vardo dėmuo *Zebe-* siejamas su prūsų *Sebe-*, esamu dvikamieniame jų asmenvardyje *Sebe-gaude* : pr. *sebbei*

‘sau’ (Zinkevičius 2000, 14). Antrasis dėmuo *-den(as)*, apskritai, neaiškus. Gali būti prūsų dėmens *-ding* (*Po-dinge, Sam-dinge, Ner-dinge...*) iškraipyta liekana: *-ing* > *-eng* (prūsų *i* buvo platus) vokiečiai galėjo suvokti kaip *-ej*. Arba tai yra dvikamienio asmenvardžio trumpinys, sudarytas iš pirmojo dėmens *Sebe-* ir antrojo dėmens pradžios *d-*. Tokia trumpinių daryba buvo būdinga ne tik prūsams, lietuviams, bet ir slavams. Panašiai mano ir Palmaitis, tik jis priebalsį *d-* traktuoja ne kaip antrojo dėmens pradžią, o jį sieja su *dúoti* (pr. *dāt*) ar *dėti* (p. 91). Knygoje aptariami ir kiti bandymai aiškinti šio vardo kilmę.

Cituojamame šv. Brunono laiške imperatoriui Henrikui II minimi pagony *liutičiai* (p. 27). Palmaitis juos dar pamini komentuodamas tą laišką (p. 19). Gaila, kad jis nesistengia išaiškinti, kokia tai buvo gentis, juoba kad gudų ultrapatriotai liutičius laiko vakarų slavų gentimi, neva davusia pradžią *licvinams* < *Litvinams* ‘lietuviams’ – tariamiems gudų protėviams (Zinkevičius 2004, 96).

Antrajame skyriuje *Šventojo Brunono mirties vieta* (p. 41–66) stengiamasi išaiškinti, kur žuvo šv. Brunonas. Palmaitis nepritaria nuomonei, kad tai įvykę jotvingių žemėje. Jis žūties vietos ieško prie Mituvos upės, į šiaurę nuo Jurbarko. Mano, kad šaltiniuose minima *Rusia* (Rusios ir Lietuvos pasienis) esanti ne Kijevo Rusia, bet antrasis to paties pavadinimo kraštas, buvęs Nemuno žemupyje. Tasai pavadinimas, Palmaičio nuomone, išliko upės *Rusnė* varde (paprastai kalbininkų siejamame su *rusn-óti* ‘lėtai tekėti, sroventi’), plg. vok. *Ruß* ‘Rusnė’.

Nepaisoma Kazimiero Būgos dar prieš I pasaulinį karą įspėjimo nedaryti istorinio pobūdžio išvadų iš svetimųjų iškraipytų lietuviškų vardų, jeigu tų išvadų neparemia autentiškas lietuviškas vardynas. Tada Būga sukritikavo akademiko Aleksejaus Šachmatovo teiginį, kad kažkada Lietuvoje gyventa keltų, kurį žymusis rusų mokslininkas buvo padaręs analizuodamas oficialius, carinės Rusijos administracijos įvestus, taigi iškraipytus, Lietuvos vietovardžius, primenančius keltiškuosius (plačiau žr. Būga RR I 85t., 496–530). Palmaitis nepasidomėjo, kaip Mažojoje Lietuvoje buvo vokietaimas lietuvių vardynas. Vokiečių kalbininkas Walteris Fenzlau, detaliai ištyręs lietuviškų vardų Klaipėdos krašte vokietaimą, nustatė, kad upėvardis *Rūsnė* virto į vokiečių *Ruß*, t. y. neteko priebalsio *n*, dėl prieš einančio *s* asimiliacinio poveikio (Fenzlau 1936, 138). Apie vardo *Ruß* originalumo galimybę Fenzlau net neužsimena, nors tokių atvejų, kai vokiškame varde išliko senesnių lietuvių vardyno bruožų, jis ieškojo ir juos išskėlė savo veikalų skyriuose apie ypatinguosius atvejus (p. 140–150). Fenzlau veikalo Palmaitis nepamini. Be to, jis neatkreipia dėmesio ir į tai, kad šaltiniuose anksčiau minima vokiška forma su *n* (*Russna* 1420, *Rusna* 1526), tik po to – be *n* (*Russe* 1576, 1595, *Russ* 1735; 47).

Palmaitis autentišką lietuvių upėvardį *Rūsnė* kildina iš sinkopuoto tariamos formos *Rus(i)a* vedinio **Rusinē* ‘priklausanti Rusai’ (p. 49). Tokios sinkopės gyvosios kalbos pavyzdžiais neparemia.

Ieškodamas Mažojoje Lietuvoje tariamosios *Rusios* liekanų, Palmaitis prie jų

priskiria net Kuršių nerijos gyvenvietės pavadinimą *Rasyté* (paprastai siejamą su žodžiu *rasà*), mat šaltiniuose rado užrašymus *Rositten* 1387/ *Russitten* 1395, o tai neva rodo, kad vietovardį *Rasyté* reikia suprasti kaip „Mažoji Rusia“. Kur nuveda nelemtas pasitikėjimas svetimųjų užrašymais ir ignoravimas savojo autentiško vardyno! Tokiu keliu einant „Rusijų“ galima būtų Lietuvoje rasti nemaža ir visur, įžiūrėti, pavyzdžiui, gyvenviečių pavadinimuose *Rusākalnis*, *Rusatiškės* Trakų r., *Rusėnai*, *Rusinaĩ* Vilniaus r., *Rusālišké* Švenčionių r., *Rūseiniai* Kėdainių r., *Rusiaĩ*, *Rusinē* (nevirto į *Rūsnė*!), *Rusónys*, *Rusonių Gōjus* Kaišiadorių r., *Rusijų Rāgas*, *Rusōkai* Širvintų r., *Rusijų ēžeras* Kauno r. ir kt. Iš tikrųjų daugumai šių gyvenviečių pavadinimų pradžią davė asmenvardžiai, turintys šaknį *Rus-*, plg. dvikamienius asmenvardžius *Rūs-gailas*, *Rūs-ginas*, *Rūs-manas*, *Rūs-valdas* ir *Bórusas*, *Saũ-rusas*, *Siaũ-rusas*, vienakamienius – *Rūsas*, *Rusà*, *Rusys*, *Rusaitis*, *Rusónis*, *Rusėnas*, *Rusōkas*, *Rusėvičius* ir kt., kurie nebūtinai yra susiję su žodžiu *rūsas*. Tokios kilmės gali būti ir Mažosios Lietuvos atitinkami vietovardžiai.

Palmaitis neatsižvelgia į tai, kad jo tariamoji Rusia, taigi ir ieškomoji šv. Brunono žūtis vieta į šiaurę nuo Jurbarko, yra ne senosios Lietuvos, bet Kuršių žemių pasienyje, tuo tarpu kai šaltiniai nedviprasmiškai nurodo Lietuvos pasienį. Anuomet senosios Lietuvos žemės buvo toli nuo Mituvos – apie Kežnavę, Trakus, Vilnių, Ąšmeną, Naugarduką ir toliau rytuose. Taigi šv. Brunonas, eidamas prie Mituvos intako Alsos negalėjo eiti „į tuometinę Lietuvą“ (p. 55), būti „Lie-

tuvos teritorijoje“ (p. 111), kaip mano Palmaitis. Nemuno žiotyse ir Baltijos jūros bei Kuršių marių (nuo *kuršių* vardo!) pakraščiuose, kaip žinome, gyveno baltų gentis kuršiai. Čia buvo kuršių Mėgavos (lie. Mėguvos – dab. Šventoji, Palanga, Kretinga...) ir Pilsoto (Klaipėdos krašto dalis palei Baltijos jūrą ir Kuršių marias) sritys. Tai rodo ne tik istoriniai šaltiniai, bet ir kuršių kilmės žemaitybės šių vietovių gyventojų kalboje. Bet juk kuršių gentis tuose šaltiniuose, kuriuose kalbama apie šv. Brunono žūtį, visai neminima.

Toliau į rytus nuo Kuršių žemės anuomet prasidėjo senoji Žemaičių žemė, kurios gyventojai, nors kalbėjo lietuviškai, bet ankstyvuosiuose šaltiniuose skiriami nuo senosios Lietuvos, buvusios minėtosė Aukštaičių aukštumos vietovėse. Šv. Brunono žūtį aprašančiuose šaltiniuose neminimi nei *Curonia* ‘Kuršių žemė’, nei *Samogitia* ‘Žemaičių žemė’ ar panašūs pavadinimai.

Be to, Nemuno krašto žmonių atsiminimuose nėra jokios šv. Brunono žūties pasakojimo tradicijos, priešingai negu Jotvingių žemėje, kur tokia tradicija akivaizdi. Nežiūrint dedamų pastangų, Palmaitiui pavyko prie Mituvos intako Alsos rasti įtariamai buvusias kapines (p. 65), betgi ką jos gali turėti bendra su pasakojimo apie šv. Brunono žūtį tradicija? Dėl viso to apie Mituvą žūties vietos ieškoti nereikėtų.

Palmaitis daug dėmesio skiria šaltiniuose esamam šv. Brunono žūties vietos apibūdinimui kaip paribio tarp *Rusios* ir *Lietuvos*, būtent, kad pirma nurodoma *Rusia*, o po jos *Lietuva*. Atseit tai rodo, kad šv. Brunonas vyko iš Rusios (taria-

mosios, esančios Nemuno žemupyje) į Lietuvą (p. 41, 51, 53 ir kt.). Tačiau tokią abiejų etnonimų eilę galėjo lemti ne ėjimo kryptis, bet tas faktas, jog šv. Brunonui, kaip ir kitiems jo aplinkos žmonėms, Kijevo Rusia anuomet buvo geriau pažįstamas kraštas (šv. Brunonas joje lankėsi), negu Lietuva (apie kurią galėjo išgirsti būdamas Kijevo Rusijoje, plg. vartojamą slavišką Lietuvos pavadinimą), taigi pirma minėjo geriau pažįstamą šalį, o po to – mažiau žinomą.

Trečiajame knygos skyriuje *Šventojo Brunono kelionė ir rusų vardas* (p. 67–94) autorius nagrinėja tautovardžio *rusai* kilmę. Būdamas įsitikinęs, kad Kvedlinburgo analų *Rusia* esanti ne Kijevo Rusia, bet Nemuno žemupio tariamai toks pat pavadinimas, kitaip ima žiūrėti ir į etnonimo *rusai* kilmę. Jis mano, kad šis etnonimas esąs baltiškas žodis, kad jam pradžia davusi tarioji Nemuno žemupio *Rusia* (: *rus-ėti* ‘lėtai tekėti’). Esą vėliau tasai vardas Nemuno žiotyse apsigyvenusių vikingų, sumišusių su vietos gyventojais ir virtusių vakarų baltais – prūsais skalviais (p. 49, 110), buvęs perkeltas iš pradžių prie Ladogos ir Pailmenės, paskui – prie Dniepro (p. 110). Iš čia ir kilę Kijevo Rusios bei jos gyventojų pavadinimai. Palmaitis net Netimerą vadina rusų karaliumi. Tariamai baltiško *rusų* vardo perkėlimą slavams, pagal Palmaitį, palaikę atsitiktinai tuo metu plitę panašaus skambesio vikingų (varia-gų) pavadinimai: suomiška avantiūristų vikingų pravardė *ruotsi*, per arabus atėjusi forma *rūs* ir kt. (p. 110t.).

Kad Baltijos jūros ir Kuršių marių pakrantėse, taigi ir Nemuno žiotyse, anuomet galėjo apsigyventi kažkiek Skan-

dinavijos vikingų, tuo nereikia abejoti. Bet nelengva patikėti šiame krašte atsiradusiais tariamai baltiškais vardais *Rusia* ir *rusai*, kildinamais remiantis vokišku Rusnės vardu, taip pat tų vardų perkėlimu į Novgorodo, net į Kijevo žemes.

Įdomiai aiškinami arabiškų „rūsų“ ir valstybės *Россия* pavadinimai, kuriems pradžią davęs netikslus Biblijos frazės vertimas iš hebrajų į graikų kalbą (p. 75t., 111), ir etnonimas *rutėnai*, kildinamas iš keltų (p. 76, 111).

Tariamai baltiška etnonimo *Rusia* bei *rusai* kilmė nuvedė Palmaitį prie pirmųjų Kijevo Rusios valdovų Riuriko ir Olego, turinčių šiaurės germanų (skandinavų) kilmės vardus, tam tikro „subaltinimo“ bei „suprūsiniimo“ (p. 90, 93). Jis gana įtikinamai įrodinėja, kad rusų kalbos žodis *вѣтязь* ‘kilmingas karys’, kildinamas iš skandinavų *vikingR* ‘t. p.’, buvo gautas per tarpininkus prūsus, plg. pr. *witing* ‘vytingas, kilmingas karys’ (p. 77tt., 111). Įdomios ir kitos baltistams reikšmingos prielaidos, kaip antai gyvenvietės *Žuvininkai* (vok. *Fischhausen*, rus. *Primorsk*, 25 km į vakarus nuo Karaliaučiaus) kilmės aiškinimas (p. 82¹⁸), *prūsų* vardo vandenvardinės kilmės teorija (p. 77¹⁴), samprotavimai apie etnonimo *estai* (iš *aisčiai*) perkėlimą toli į šiaurę (p. 82t.) ir kt. Gaila, kad beveik nieko nepasakoma apie anuomet tame krašte buvusius intensyvius baltų ir Baltijos finų santykius. Neatkreipiamas dėmesys į galimai finišką pavadinimą *Lamata* (plg. est. *lammutus* ‘griova’, suom. *lammen* ‘miško ežeras’), kuris tik paminimas (p. 45).

Užtat pagrindinis dėmesys skiriamas baltų (prūsų) ir Skandinavijos vikin-

gų seniesiems santykiams išryškinti (p. 81–83 ir kt.), kurie mokslininkus irgi ne mažiau domina, net yra iškelta hipotezė, jog vikingai buvo sukūrę savotišką šiaurės germanų, baltų, rytinių slavų, Baltijos finų (gal dar tiurkų?) kalbinį mišinį, tam tikrą „tarptautinę“ šio regiono kalbą (pidžiną), kurią vartojo plaukiodami dabartinėmis Rusijos ir Ukrainos upėmis, žr. P. S. Urelando studiją *Prehistoric bilingualism and pidginization as forces of linguistic change*, paskelbtą leidinyje *The Journal of Indo-European Studies* 7(1–2), 1979, 77–104. Visa tai turint omenyje, Palmaičio tyrimai įgauna tam tikrą vertę, nežiūrint jo labai drąsių prielaidų ir sunkiai įrodomų hipotezių.

Dar norėtusi atkreipti baltistų dėmesį į knygoje esamas pastangas įrodyti dvikamienių asmenvardžių dėmens *-mantas* tariamai skandinavišką kilmę (p. 90). Iš tikrųjų šis, vienas iš pačių populiariausių baltiškų dvikamienių asmenvardžių dėmenų (plg. lie. *Mañt-rimas*, *Mañt-vydas*, *Mañt-vilas...* *Aļ-mantas*, *Bir-mantas*, *Daũ(g)-mantas*, *Gėd-mantas*, *Kál-mantas*, *Nór-mantas*, *Skir-mantas*, *Taļ-mantas*, *Výd-mantas...* ir *Mañtas*, *Mantēlis*, *Mantāitis...* iš viso daugiau negu 160 asmenvardžių!), turi įtikinamą baltišką etimologiją, plg. lie. *mantūs* ‘supratingas, išmanantis’, *mantà* ‘turtas’.

Ketvirtasis knygos skyrius *Baltiška slavų vardo kilmė* (p. 95–109) skirtas įrodyti, kad žodžiui *slavai* pradžią davęs prūsų genties pavadinimas *skalviai*. Tokia mintis mokslininkų jau anksčiau buvo keliama. Dingstį jai atsirasti sudaro šaknų *skalv-* ir *slav-* painiojimas istorijos šalti-

niuose. Palmaitis pateikia atitinkamų formų analizę ir daro išvadą, kad daliai vakarų baltų skalvių išsikėlus į Oderio–Vyslos žemumius, ten perneštas ir *skalvių* vardas, o nuo VIII–IX a. jis buvęs iš Kuršių pamario skandinavų, sumišusių su skalviais (*rusais*), perkeltas į Ladogos–Pailmenės kraštą, XI amžiuje – net į Kijevo žemę (p. 110).

Toliau knygoje įdėtos trumpos išvados (p. 110tt.) ir skyrelis, pavadintas *Neįsipareigojanti pabaiga apie istorijos suvokimą* (p. 113tt.), kuris baigiamas mįslinga schema (p. 115). Po to eina knygos priedai: šv. Brunono raštai (lotyniškas tekstas, be vertimo; p. 117–164), ištraukos iš istorinių šaltinių, mininčių šv. Brunoną (irgi lotyniškos; p. 165–181), literatūros (p. 183–187) ir iliustracijų (p. 188tt.) sąrašai. Skaitytojai pasiges asmenvardžių ir vietovardžių rodyklių, kurios palengvintų naudojimąsi knyga.

LITERATŪRA

Būga RR – Kazimieras Būga, *Rinkiniai raštai* 1–3, Vilnius, 1958–1961.

Fenzlau Walter 1936, *Die deutschen Formen der litauischen Orts- und Personennamen des Memelgebiets*, Halle/ Saale: Max Niemeyer Verlag.

Onomastica Lettica 3, sastādītāja Dzintra Hirša, Rīga: LU Latviešu valodas institūts, 2007, 367 p.

Šiuo metu Latvijoje onomastikos mokslui skiriama nemažai dėmesio: vyresnioji tyrėjų karta tęsia pradėtus dar-

Gudavičius Edvardas 1983, „Lietuvos“ vardas XI a.–XII a. I pusės šaltiniuose, *Lietuvos TSR Mokslų akademijos darbai*. A serija 3(84), 79–88.

Gudavičius Edvardas 1996, Šv. Brunono misija, *Darbai ir dienos* 3(12), 15–128.

Savukynas Bronys 1999, Nomina propria in causa martyrii S. Brunonis Querfordensis. Etninio identifikavimo provizorinis bandymas, in *Tarp istorijos ir būtovės. Studijos prof. Edvardo Gudavičiaus 70-mečiui*, sudarė Alfredas Bumblauskas ir Rimvydas Petrauskas, Vilnius: Aidai, 13–18.

Zinkevičius Zigmąs 2000, *Lietuvių poteriai*, Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidybos institutas.

Zinkevičius Zigmąs 2004, *Istorijos iškraipymai*, Vilnius: Katalikų akademija.

Zinkevičius Zigmąs 2009, Lietuvos vardas ir jo paminėjimo istoriniuose šaltiniuose tūkstantmetis, *Šiaurės Atėnai* 2(924).

Zigmąs ZINKEVIČIUS

Baltistikos katedra

Vilniaus universitetas

Universiteto g. 5

LT-01513 Vilnius, Lietuva

bus (rašo Latvijos vietovardžių žodyną, publikuoja mokslo straipsnius), taip pat randasi vis daugiau jaunų tyrėjų, kurie rengia darbus iš vardyno srities, aktyviai dalyvauja konferencijose. Greičiausiai todėl Latvijos universitetas ir pradėjo intensyviau leisti onomastikai skirtus

mokslo straipsnių rinkinius – „*Onomastica Lettica*“ (toliau – OL). Trečiasis OL tomas pasirodė 2007 m., o ankstesnieji leidinio tomai buvo publikuoti 1990 m.¹ ir 2004 m.²

OL yra leidinys, turintis nuolatinę redakcinę kolegiją, kurią sudaro latvių onomastai Dzintra Hirša, Ojaras Bušas³, o nuo antrojo tomo – vietoj Benitos Lau-manės – į darbą įsitraukusi daugiausia leksikologija ir leksikografija besidominti Ilga Jansonė. Ši darbo grupė ir sudarė toliau aptariamą trečiąjį straipsnių rinkinį, kuris reprezentuoja dabartinę onomastikos padėtį Latvijoje⁴.

Žvelgiant į išleistus OL tomus matyti, kaip beveik per dvidešimt metų leidinys keičiasi. Pirmajame tome daugiausia dėmesio skiriama latvių toponimams (ypač jų kilmei; teikiamas oniminis kontekstas), nagrinėjamas lyvių kalbos paveldas Latvijoje, sprendžiami etnonimikos klausimai, keliamos latvių pavardžių žodyno problemos, domimasi latvių mitonimais. Antrojoje knygoje taip pat dominuoja straipsniai apie latvių topo-

nimus (publikuojami ir mirusių Valijos Dambės, Konstantino Karulio darbai), rašoma apie latvių pavardes (aptariama jų semantika) ir etnonimikos problemas. Šiame tome paskelbta ir lietuvių autorių darbų (juose etimologizuojami lietuvių vietovardžiai, lyginami latvių ir lietuvių vietovardžių žodynai, svarstoma tikrinių daiktavardžių darybos reikšmė); taip pat yra straipsnių ir apie užsienio onomastikos tyrimus, pradedamos viešinti onimų vartojimo problemos.

Taigi nuo antrojo OL tomo šalia grynųjų onomastikos mokslo klausimų keliamos ir juridinės problemos, su kuriomis susiduria latvių onimų vartotojai. Būtent tokio pobūdžio straipsnių pirmajame OL tome nebuvo, todėl akivaizdu, kad nuo antrojo tomo pradedama orientuotis į aktualią ir gyvąją onimų vartoseną. OL, kaip periodinio leidinio, koncepcija yra suformuluota antrajame tome, kur rašoma, kad leidiniu siekiama informuoti mokslininkus ir Latvijos bendruomenę apie onomastikos tyrimus, supažindinti su kitų tautų tikrinių žodžių tyrimo problemomis ir veikalais (žr. p. 3). Taigi iš uždaro ir angažuoto, daugiausia iš latvių autorių straipsnių sudaryto leidinio apie latvių onimus, laikui bėgant formuojasi atviresnis, į Baltijos kraštų ir kitų Europos valstybių onimus orientuotas latvių onomastikos žurnalas, kuriame publikuojami ir užsienio autorių darbai.

Toliau aptariamas trečiasis OL tomas tęsia temines antrojo tomo tradicijas (nelikus etnonimikos atsiranda eponimika) ir „randa“ pusiausvyrą tarp toponimikos ir antroponimikos: latvių toponimams ir antroponimams šiame tome dėmesio

¹ *Onomastica Lettica*, sastādītāja Dzintra Hirša, atb. red. Benita Laumane, Rīga: Zinātne, 1990, 303 p.

² *Onomastica Lettica 2*, sastādītāja Dzintra Hirša, Rīga: LU Latviešu valodas institūts, 2004, 360 p.

³ Ojaras Bušas ir Laimutė Balodė yra publikavę darbų visuose trijuose OL tomuose.

⁴ Anksčiau Rygoje buvo išleistas straipsnių rinkinys *Onomastikas apcerējumi*, atb. red. Aina Blinkena, Rīga: Zinātne, 1987, 300 p.

skiriama jau apylygiai. Galima spėti, kad „rasta pusiausvyra“ tarp toponimikos ir antroponimikos, taip pat publikuojami straipsniai apie kitų tautų onimus nėra atsitiktinumas, bet rimti latvių onomastikos pokyčiai, rodantys teminį onomastikos – kaip mokslo srities – gyvybingumą ir atsinaujinimą po Janio Endzelyno darbų, dėl kurių toponimika buvo tapusi prioritetine latvių onomastikos mokslo šaka⁵.

Trečiasis OL straipsnių rinkinys yra to paties išorinio dizaino kaip ir ankstesni tomai, visi straipsniai turi santraukas, yra parengtos onimų ir apeliatyvų rodyklės. Tomas pradedamas atsakomosios redaktorės Hiršos pratarme (p. 3t.), kurioje supažindinama su rinkinio turiniu, prisimenami baltų onomastikai nusipelnę Vladimiras Toporovas ir Anatolijus Nepokupnas. Pirmieji leidinyje skelbiami toponimikos straipsniai, kurių objektai – baltų kalbų vietovardžiai – nagrinėjami giminiškų, kaimyninių kalbų oniminių ir apeliatyviniuose kontekstuose. Trečiajame OL tome Balodė (p. 5–31) aprašė Latvijos toponiminių lituanizmų identifikavimo kriterijus (leksinį, fonetinį ir morfologinį), Grasilda Blažienė (p. 32–57), pasinaudojusi paskutinių dešimtmečių baltų toponimikos darbais, atliko gretinamąją latvių ir prūsų toponimų analizę, – papildė Endzelyno duomenis nauja medžiaga. Bušas (p. 58–68), remdamasis onimine ir apeliatyvine me-

⁵ Toponimikos, kaip onomastikos mokslo šakos, dominavimą rodo ir daugiau nei prieš du dešimtmečius išleistas jau minėtas leidinys *Onomastikas apcerējumi*.

džiaga, „ieško“ senųjų laivų pervilkimo vietų Pabaltijyje, o į Anapilį jau pasitraukęs Anatolijus Nepokupnas (p. 69–79) rašo apie seną baltų-polabų toponiminę izoglosą pr. *Taurusgalwo* 1280 ir polab. *Turgłowe* 1281, rodančią dar ir tauro kulto liekanas. Iš šių straipsnių matyti dvi vietovardžių analizės kryptys: šalia tęsiamos ir ankstesniuose darbuose plėtotos sinchroninio pobūdžio latvių vietovardžių analizės (Balodės, Bušo straipsniai) toponimai toliau nagrinėjami kitų baltų tautų onimų kontekste (Blažienės, Nepokupno darbai). Taip pat svarbi ir latvių toponimikai aktuali atrodo Balodės pozicija, ryškėjanti iš jos straipsnio: šiuo metu reikalinga tirti pačių artimiausių kaimynų – latvių ir lietuvių – oniminius santykius.

Ryškėja ir su vietovardžių analize susijusios onomastikos problemos. Atrodo, kad teoriniu lygmeniu reikėtų pasvarstyti gyvenamųjų latvių vietų vardų, kildinamų, pvz., iš gyvūnų pavadinimų, kurie yra tapę paveldimais latvių asmenvardžiais, pamatą. Antrajame OL rinkinio tome publikuotas Ilzės Štrausos straipsnis apie gyvūnų pavadinimus Ukrų valsčiaus toponimuose tokios problemos nesprenžia, nes autorė be argumentų pasirenka poziciją šios kilmės vietovardžius kildinti iš apeliatyvų, nurodžiusi, kad kartais juos galima kildinti ir iš asmenvardžių⁶. Žymiai geriau, tačiau turbūt ne visada tiksliau, yra šios kilmės vietovardžius kildinti iš tos pačios šaknies apeliatyvo ir as-

⁶ Ilze Štrausa, Dzīvnīekū nosaukumi Ukru pagasta toponīmos, *Onomastica Lettica* 2, 2004, 87.

menvardžio (tai rodo kai kurie šio tomo Balodės straipsnio pavyzdžiai). Tokiais atvejais atrodo aktualus visas oniminis kontekstas, ypač asmenvardžių paplitimas; apie tai reikėtų bent užsiminti.

Kita problema yra klausimas, kaip vertinti onomastikoje skolintinę leksiką ir iš jos atsiradusius onimus. Čia prisimintinos ir lietuvių antroponimikos problemos, kokios kilmės – savos ar svetimos – laikyti asmenvardžius, atsiradusius iš chronologiškai skirtingų skolinių sluoksnių⁷. Taigi matyti, kad latviams, taip pat kaip ir lietuviams, vis dar trūksta tikrinės skolintinės leksikos tyrimų ir teorinių onomastikos darbų, kuriuose būtų keliamos skolinto onimo pamato problemos (dėl problemų iliustracijų žr. Balodės straipsnio vv. *Ķišķis*, *Męškas*, *Šīli* lizdus, p. 7tt.).

Iš Nepokupno straipsnio galima išskaityti jo, taip pat Toporovo, linkėjimą ateinančioms onomastų baltistų kartoms. Nepokupnas cituoja daugiau nei prieš keturiasdešimt metų rašiusį Toporovą (p. 72), teigiantį, kad daugelis tarp Vyslos ir Elbės upių Reinholdo Trautmanno⁸ surinktų toponimų ir aiškintų kaip slaviškų šiuo metu turi būti perinterpretuoti kaip baltiški, nes identiški jų atitikmenys

⁷ Dėl tokių problemų dar žr. Daiva. Sinkevičiūtė (rec.), Zigmas Zinkevičius, Krikščionybės ištakos Lietuvoje: Rytų krikščionybė vardyno duomenimis, Vilnius: Katalikų akademijos 1-kla, 2005, *Baltistica* 41 (1), 2006, 140–142.

⁸ Reinhold Trautmann, *Die elb- und ostseeslavischen Ortsnamen* 1–3, Berlin: Akademie-Verlag, 1948–1956.

egzistuoja Rytų Prūsijos, Lietuvos ir Latvijos teritorijose. Ši idėja šiandien atrodo dar perspektyvi, nes patikrinus Trautmanno, taip pat ir kitų tyrėjų slaviškais laikomus Vokietijos, Lenkijos vietovardžius, tose teritorijose greičiausiai būtų įmanoma atrasti niekieno nemintų baltišku onimų.

Apie antroponimus trečiajame OL tome rašo du jauni latvių onomastai. Paulas Balodis (p. 80–116) aptaria latvių pavardes, kurios atsirado dėl išorinių žmogaus ypatybių, lentelėse pateikdamas ir kitų tos pačios kilmės Baltijos jūros regiono kalbų pavardžių, o Štrausa nagrinėja Lietuvos pasienyje esančio Ukru valsčiaus vardus – jų davimo motyvus, kilmę ir struktūrą (p. 117–130); taip pat ir šio valsčiaus pravardes – aprašo motyvus, dėl kurių jos atsirado, ir remdamasi Alvydo Butkaus knyga⁹, juos gretina su lietuvių pravardžių davimo motyvais (p. 131–159).

Iš šių antroponimikos straipsnių matyti, kad tyrėjų dėmesį traukia dabartinės latvių kalbos duomenys – pavardės, vardai, pravardės. Ypač pozityvi atrodo Štrausos pozicija papildomai rinkti medžiagą iš gyvosios latvių kalbos. Tokio pobūdžio tyrimų Latvijoje, taip pat ir Lietuvoje labai trūksta, ir ši spraga dar negreitai bus užpildyta. Paskelbti straipsniai yra aprašomieji, bet juose matyti, kad jų autoriai, išskyrus Balodžio naudojamus užsienio kalbų asmenvardžių žodynus, mažai disponuoja teorine literatūra: dažniausiai pasitenkinama latvių,

⁹ Alvydas Butkus, *Lietuvių pravardės*, Kaunas: Aesti, 1995.

kartais lietuvių darbais, nesiremiama užsienio autorių veikalais. Tokią poziciją būtų galima teisinti straipsnių objektais, jų pobūdžiu, tačiau problema (ypač klasifikuojant vardus, pravardes) baltų kalbų tyrėjams egzistuoja, nes trūkstant mokslo literatūros pagrindinėse Vilniaus ir Rygos bibliotekose rizikuojama nuklysti į mėgėjiškus tyrimus. Dar kita problema – vyresnių ir autoritetingų tyrėjų nuomonės priimamos besąlygiškai, todėl antroponimikos darbuose yra per mažai diskusijų.

Minėta, jog nuo antrojo OL rinkinio matyti, kad latviams svarbi ir kitų kraštų onomastų patirtis, jų nuveikti darbai. Turbūt todėl aptariamame straipsnių rinkinio tome spausdinamas ilgokas Enzo Cafarellio (p. 171–227) straipsnis apie italų pavardžių tyrimus, publikuojamas jų sąrašas ir, kaip tomo pratarinėje rašo Hirša (p. 4), tikimasi, kad tai pravers antroponimų tipologiniams tyrimams. Prie Cafarellio straipsnio dera ir Baibos Bankavos (p. 160–170) atlikta italų kilmės eponimų analizė latvių kalboje. Tokio pobūdžio straipsniai Latvijoje, taip ir Lietuvoje yra nauji ir reikalingi. Taigi trečiajame OL tome, skiriant dėmesio kitų kraštų kultūrai, yra orientuojamasi į italų onomastiką. Primintina, kad antrasis OL tomas buvo kreiptas į Suomijos, Estijos ir Kroatijos onomastų patirtį ir onimų tyrimus. Reikia tikėtis, kad tokia pati praktika bus tęsiama ir tolesniuose leidinio numeriuose.

Latviams yra aktualūs ir su vietovardžiais susiję juridiniai dalykai. Hirša (p. 228–236) aprašo, kaip Latvija ir jos kaimyninės valstybės Rusija, Baltarusija,

Lenkija, Estija ir Lietuva sprendžia vietovardžių standartizacijos problemas, kaip jos priima sprendimus dėl vietovardžių vartojimo valstybės lygiu. Trečiajame tome taip pat spausdinamas ir Europos žmogaus teisių teisme nagrinėtos bylos „Juta Mentzen alias Mencena prieš Latviją“ sprendimas dėl asmenvardžio rašymo (p. 281–321). Anksčiau antrajame tome buvo publikuotas šios bylos sprendimas, priimtas Latvijos Respublikos Konstituciniame teisme. Visada galima diskutuoti, ar tokią informaciją verta spausdinti mokslo leidiniuose, tačiau atrodo, kad tokios žinios yra naudingos: reikia sutikti su leidinio atsakomąja redaktore (žr. p. 4) teigiančia, kad vietovardžių ir asmenvardžių rašybos klausimas šiuo metu yra svarbus, jam reikia teisingo ir lingvistinio, ir juridinio požiūrio. Spausdinama tokia informacija būtent rodo, kad šiandieniniai latvių kalbininkai neužsidaro savo lingvistinių problemų rate, o jas viešina ir bando išspręsti kartu su visuomene.

Trečiajame OL tome dar spausdinamas geografo Jurgio Kavaco straipsnis apie visuotinę toponimikos teoriją ir terminus (p. 237–263), yra Bušo parašyta klaipėdiečių Dalios Kiseliūnaitės ir Laimos Simutytytės knygos „Kuršių Neries vietų vardai“ recenzija (p. 264–268), paskelbtas Balodės latvių antroponimikos bibliografijos, kurią 1998 m. parengė Laumanė, papildymas (p. 269–280), publikuojami trijuose straipsnių rinkinio tomuose rašiusių garsių baltistų nekrologai: Hiršos – apie Toporovą (p. 322–325), Jansonės ir Saulvedžio Cimermanio – apie Nepokupną (p. 326–332).

Iš aptartų dalykų aišku, kad trečiojoje OL knygoje keltos onomastikos problemos, atrodo, susijusios ne tik su šio leidinio straipsniais, tačiau rodo bendrą onomastikos mokslo padėtį Latvijoje, iš dalies ir Lietuvoje. Šiandienos baltų kalbų onomastikos mokslas neįsivaizduojamas be kolegų iš Latvijos darbų: tai latviai paskutiniaus dešimtmečiais daugiau dėmesio skiria šiandienos onimams, gerai mato savo kalbos onimus platesniame, ne vien giminiškų, bet ir kaimyninių kalbų kontekste, bando siekti grynojo mokslo ir praktinio onimų vartojimo problemas. Reikia tikėtis, kad Rygoje leidžiamas straipsnių rinkinys OL taps pastoviu periodiniu, kas keleri metai pasirodančiu baltų onomastikos žurnalu, kuris ir toliau liks orientuotas ne tik į grynąjį mokslą, bet taip pat tenkins ir eilinių kalbos vartotojų poreikius.

Tokio žurnalo, kokį turi kaimynai latviai ir kuris būtų skirtas tik vardyno problemoms aptarti, Lietuvoje nėra. Kita vertus, jo trūkumas Lietuvoje iš dalies buvo kompensuotas keliais teminiais *Lietuvių kalbotyros klausimų* (dabar – *Acta Linguistica Lithuanica*) numeriais,

skirtais onomastikai¹⁰, taip pat 2006 m. išleistu straipsnių rinkiniu „Baltų onomastikos tyrimai“¹¹, skirtu Aleksandrui Vanagai atminti. Todėl atrodo, kad Lietuvoje ir Latvijoje, išlaikius dabartinę onomastikos mokslo leidinių publikavimo padėtį, onomastikos situacija tik gerės: abiejose valstybėse reguliariai publikuojant mokslo leidinius galima tikėtis ir onomastikos mokslo pažangos, naujų problemų kėlimo ir jų sprendimo.

Daiva SINKEVIČIŪTĖ

*Baltistikos katedra
Vilniaus universitetas
Universiteto g. 5
LT-01513 Vilnius, Lietuva
[daiva.sinkeviciute@flf.vu.lt]*

¹⁰ Dėl paskutinio vardyno problemoms skirto ALL žurnalo numerio, žr. Daiva Sinkevičiūtė (rec.), *Acta Linguistica Lithuanica* 41, Vilnius: LKI 1-klā, 1999, *Baltistica* 34 (2), 2000, 280–283.

¹¹ *Baltų onomastikos tyrimai*, Vilnius: LKI 1-klā, 2006.